

Markedsreguleringer og Krigsøkonomi.

Af Erik Lyngø.

I. Markedsreguleringer som nyt erhvervspolitisk Instrument.

Det organisatoriske Problem har to Sider. Det drejer sig dels om blandt Deltagerne i en Gruppe at fordele Opgaverne efter hver enkelts specielle Egnethed, dels om at fordele Resultatet af den fælles Indsats mellem Deltagerne efter hver enkelts Bidrag dertil.

I et frit virkende Marked sker denne Arbejds- og Udbyttefordeling i eet Træk: Ved Hjælp af Prisen faar den enkelte tildelt Opgaver og modtager samtidig Aflønning for sin Indsats.

Hvor der hersker fri Konkurrence, sker Løsningen af det organisatoriske Problem yderligere uden forudgaaende aftalemæssig Forbindelse mellem de enkelte Virksomheder eller mellem Virksomheder og Forbrugere angaaende deres Dispositioner. Den enkelte søger at realisere sine økonomiske Planer uden sikkert Kendskab til andres Planer, og først naar Resultatet af hans egen og andres Indsats viser sig som Udbud og hans Forbrugsovervejelser sig som Efterspørgsel paa Markedet, tilvejebringes en Rettesnor for den videre Produktionsindsats og Forbrugsretning, idet de dyre Virksomheder i næste Produktionsperiode indskrænker, medens de billige udvider deres Produktion, og Forbrugerne omjusterer deres Budget efter de nye Inddækningsmuligheder.

Eftersom Realiseringen af de økonomiske Planer er tidskrævende, hører det med til Forudsætningerne for fuldkommen Konkurrence, at der hos enhver Udbyder og Efterspørger hersker fuld Viden om alle Markedsdeltagernes Fremtidsplaner. Denne Betingelse er imidlertid den vanskeligste af alle at skaffe opfyldt i et Samfund med privat Ejendomsret — hvor netop det væsentligste Indhold af den saakaldte »Forretningshemmelighed«, bortset fra Hemmeligholdelse af »Fortjenesten«, bestaar i at skjule fremtidige Dispositioner. Den dermed følgende Usikkerhed er ved Siden af de tekniske Fordele ved Stordrift en af de væsentligste Foranledninger til, at den frie Konkurrence har saa van-

skeligt ved at blive realiseret i Virkeligheden, idet Virksomhederne ved direkte Samarbejde (Karteller, Truster etc.) søger at mindske denne Risiko.

Ved en saakaldt liberalistisk Handelspolitik forholder Staten sig principielt saa passiv som muligt over for Virksomhedernes Konkurrencekamp endog paa Trods af de Tendenser, som Konkurrencen eventuelt indebærer i Retning af at ophæve sig selv. De Grænser, som Staten trækker, har alene deres Begrundelse i, at Konkurrencekampen ikke støder an mod visse generelle Forudsætninger for menneskeligt Samfundsliv.

I moderne Samfund finder Staten det imidlertid overalt nødvendigt at gøre en Række yderligere Indgreb i Konkurrencebetingelserne dels for med Kunst enten at opretholde den frie Konkurrence eller neutralisere de prismæssige Virkninger af Monopoldannelser, dels for at værne og fremme den nationale Velstand over for Udlandet. For saa vidt Staten søger at øve Indflydelse paa den økonomiske Aktivitet ved Indgreb i de generelle Betingelser for økonomiske Dispositioner, f. Eks. ved Paavirkning af Priseniveauets Højde gennem Valutapolitik, Told o. lign., taler man om interventionistisk Handelspolitik. Herigennem udøves en Paavirkning af det Niveau, hvorpaa Konkurrencen afspilles, og der foretages en snævrere Afgrænsning af Konkurrencekampens Midler, men ellers griber den interventionistiske Handelspolitik ikke ind i Virksomhedernes Frihed. Det overlades fuldstændig til den enkelte efter bedste Evne at tilpasse sig til de ændrede Betingelser, og Markedets tekniske Mekanisme berøres ikke af de interventionistiske Indgreb.

Staten kan imidlertid ogsaa benytte sig af sin Magt — som, i hvert Tilfælde umiddelbart, hviler paa de militære Ressourcer — til gennem statslige eller statsligt autoriserede Organer løbende at give administrative Direktiver til de enkelte Virksomheder om, hvad de skal gøre, og hvad de skal undlade at gøre i de enkelte Tilfælde. Saafremt Staten fuldstændig overtager Ejendomsretten til Virksomhederne, staar man over for en socialistisk Statsorden (Statsmonopol). Saafremt de enkelte Virksomheder formelt opretholder deres Selvstændighed, og Statens Organer nøjes med at udstede Direktiver til iøvrigt selvstændige Erhvervsvirksomheder, opstaar den Melleform, som man kan kalde markedsordnende eller markedsregulerende Erhvervs politik.

Efter denne Politik faar de enkelte Virksomheder trods deres formelle Selvstændighed kun begrænsede Muligheder for at medvirke ved Prisdannelsen og for at reagere paa de forskellige Prisrelationer. Statsligt fastsatte Maal forfølges ved stadige Ændringer i Direktiverne til

Virksomhederne, og i stærkt udviklede Former tages der maaske ikke engang fuldt Hensyn til økonomiske Begrundelser, men derimod mere til forskellige social-etiske Fordelingsidealer eller rene magtpolitiske Konstellationer, saaledes at de Priser, hvortil Omsætningen finder Sted, ikke behøver at være Udtryk for den økonomiske Fordelingsnøgle for Produktionsindsats og Opgavetildeling.

For at gennemføre en saadan markedsregulerende Erhvervspolitik, kræves en særlig Teknik. Denne fik sin første, større Udvikling under Verdenskrigen 1914—18. Selvom Krigstidens Reguleringer stort set hur-

ner, der var vokset frem som Refleksforanstaltninger fremtvunget af ydre Omstændigheder, og den erhvervspolitiske Grundindstilling var stadig i overvejende Grad liberalistisk.

Men Reguleringspolitikken blev i denne Tid ogsaa i Danmark yderligere udviklet, og ved den anden Verdenskrigs Udbrud, hvor Reguleringerne fik ny Aktualitet, stod man ikke uden videre over for at skulle grave forrige Krigs Forordninger frem og fortsætte, hvor man den Gang slap. Med Mellemkrigstidens nye Erfaringer gik man ind til Krigens økonomiske Politik.

Som Forudsætning for Indsatsen af de danske Reguleringer under Krigen kan man især anføre tre Forhold: For det første var der Panikstemningen, der opstod ved Krigsudbruddet og gentog sig ved Besættelsen, Folk »hamstrede«, anlagde deres likvide Midler i Realgoder, af psykologiske Grunde krævedes der drastiske Indgreb af en eller anden Art for at bevare den Tillid til Pengevæsenet, som er nødvendig under Papirfod; for det andet var der den Nedgang i Levestandarden, som fulgte med Krigen, og som krævede en hurtig Overføring af Købekraft fra merebemidlede til mindrebemidlede, for at der ikke skulde opstaa sociale Uroligheder; for det tredje var der de inflationistiske Tendenser, der udløstes dels af de store Krigsleverancer til Besættelsesmagten — for hvilke der præsteredes Betalinger til de indenlandske Leverandører, men ikke fandtes tilsvarende Varemængder — dels af de saakaldte »ledige« Penge, der opstod gennem Erhvervslivets manglende Investeringsmuligheder for de Kapitaler, som frigjortes under Krigen, ved at Lagrene tømtes, Anlæg blev afskrevet etc. Særlig i den sidste Del af Besættelsen opstod der ogsaa ledige Penge hos Forbrugerne, som trods stadig svindende produktiv Beskæftigelse fik uforandret eller stigende Arbejdsindtægt maalt i Penge.

Under saadanne Forhold kunde Prissystemet ikke virke som Central for Arbejdsindsatsens Retning og Resultatets Fordeling. Til Afhjælpning af Vanskelighederne kunde man gaa to Veje: enten forsøge at gøre Prissystemet virkningsfuldt igen eller erstatte Prissystemet med et nyt Fordelingssystem. Til begge Formaal maatte man benytte Reguleringsteknikken, men jo mere man fjernede sig fra Markedets frie Prisdannelse, desto mere maatte Fordelingssystemet hvile paa de statsligt forordnede Reguleringer.

Over for Panikstemningen og Nedgangen i Levestandarden viste det sig, at man forholdsvis let og ofte med Een-Gangs-Indgreb kunde foretage henholdsvis en Stabilisering og en Omlægning, saaledes at Prissystemet af egen Kraft kunde virke videre. Panikstemningen kunde saaledes bortvejres dels positivt ved beroligende Udtalelser fra Stats-

ledelsen, ved Offentliggørelse af vejledende Priser, Paakaldelse af den »sunde Fornuft«, ved Bluff-Udstilling af Varer, dels negativt ved Forbud mod »Hamstring«, »Vareaager« o. lign. Alle disse Midler blev benyttet, idet der dog ikke straks oprettedes særlige Organer til at overvaage de forskellige Forbuds Overholdelse, hvorved Forordningernes psykologiske Karakter traadte tydeligere frem. Over for Knaphedstilstandens Prisforskydninger kunde man, saa længe de holdt sig inden for overskuelige Grænser, afbøde Virkningerne enten ved lønhævende eller prissænkende Foranstaltninger for de Dele af Befolkningen, som rantes haardest. Man benyttede begge Veje, idet der paa den ene Side gennemførtes visse Lønreguleringer, som var graderet saaledes, at de lavest lønnede fik størst Dyrtidstillæg, og paa den anden Side til lignende mindrebemidlede Grupper skabtes Tilskudsordninger ved Indkøb af livsnødvendige Varer. Ogsaa ved saadanne Indgreb benyttede man sig af Markedsregulerings-Teknikken, men stort set kunde Reguleringerne indsættes punktvis for det begrænsede Formaal: Realindkomstens Stabilisering for visse Befolkningsgrupper. Reguleringerne kunde opfattes som et Middel til at gennemføre en hurtigere og mere gnidningsløs Tilpasning til ændrede Forhold.

Først da Inflationsfaren ved den stadig større Uoverensstemmelse mellem aktiv Købekraft og tilstedeværende Forsyningsmuligheder blev akut, maatte Prisen mere og mere svinde i Betydning som det økonomiske Livs Regulator. Det blev klart, at der ikke vilde kunne bringes Balance mellem Tilbud og Efterspørgsel, saa længe Krigen stod paa; man maatte forsøge at gennemtvinge et Prisniveau, der til Dels var uafhængigt af de prisdannende Faktorer, og samtidig skabe en supplerende direkte Styring af Varemengderne. I Stedet for det selvregulerende Marked maatte man mere og mere støtte sig til et etisk, normativt Princip for den »rette«, »retfærdige«, »rimelige« Fordeling.

II. *Prisreguleringer.*

I et Samfund i Balance er der Overensstemmelse mellem Omkostninger og Priser, d. v. s. mellem Ydelse og det fordelte Produkt. Under dynamiske Forhold under en tidskrævende produktiv Proces er dette ikke altid Tilfældet. Saafremt man staar over for en Afsætningskrise med faldende Priser, viser den sig bl. a. i, at udbetalte Lønninger — der gives paa Forskud — er større end, hvad Driftsherrerne havde kalkuleret med i Produktionsplanen, med andre Ord Lønmodtagerne faar i første Omgang en Fordel, indtil Tilpasningen har fundet Sted paa et lavere Lønniveau eller med færre Arbejdere, hvorefter Opsvin-

get igen kan tage sin Begyndelse. Under en Inddækningskrise med Prisstigningstendens er Forholdet omvendt: Ved en Omvurdering til Dagspriser af det færdige Produkt vil Arbejderne komme til at betale højere Priser for deres Varer, end den Pris, paa hvilken de kalkulede deres Værdi som Deltagere i Produktionsprocessen. Efterhaanden stiger ogsaa Arbejdslønnene, og man naar et Balancepunkt, der giver Arbejderne højere Nominalløn end før, fordi der opstaar større Efterspørgsel efter den billigere Produktionsfaktor, men som alligevel giver en lavere Realindtægt end tidligere, fordi Arbejdskraften maa anvendes i lavere Effektivitet.

Sædvanligvis mærker man ikke noget til Inddækningskriser. De Kriser, som almindeligvis noteres i Historien, er Afsætningskriser, og det har sin Begrundelse i, at det kun er Virksomhederne, som fører Regnskab. Naar Balancen her er negativ, opfattes det som Udtryk for en meget stor Ulykke. Naar derimod Priserne stiger paa Varerne i Forhold til Arbejdslønnen, maa Lønmodtagerne besvare dette Forhold med Indskrænkning i deres Forbrug; men det er sædvanligvis først paa det Tidspunkt, da denne Efterspørgselsnedgang registreres af en Erhvervsvirksomhed og eventuelt medfører Arbejdsløshed, at man bliver opmærksom paa, at der her er et Forhold, som kan fortjene Samfundets Opmærksomhed og visse regulerende Indgreb. Under særlige Forhold som netop Krig kan denne Nedgang i Forbrugerens Realindtægt imidlertid blive af saa vældigt et Omfang, at det er tydeligt, at man staar over for et Udsving i Markedet, som trods god Beskæftigelse fortjener en Retledning fra Statens Side paa samme Maade som ved Afsætningskriser.

Gaaende ud fra det Forhold, at der er Balance i et Marked, naar Ydelse og Modydelse staar i et jævnbyrdigt Forhold til hinanden, er det nærliggende at benytte dette Kriterium som første Udgangspunkt for en Prisregulering, der skal sikre en Ligevægt mellem Lønindtægt og Lønnenes Købekraft samt opretholde Værdiernes Kredsløb inden for Virksomheder. Det er da den Betragtning, der ligger til Grund for Krigstidens Prisreguleringer, hvorefter man paa en eller anden Maade »lægger Loft« over Priserne. En saadan Prisregulering kan nu gennemføres ubegrundet eller begrundet.

Ubegrundet Prisregulering — Prisstop.

Den mest primitive Fremgangsmaade til Standsning af en Prisbevægelse, i dette Tilfælde en Prisstigning, bestaar i Dekretering af almindeligt *Prisstop*. Derigennem faar de Priser og Prisrelationer, som var

gældende paa en bestemt Skæringsdato, et autoriseret Gyldighedsstempel. Prisstoppet fastlægges ud fra den Tanke, at har Varefordelingen kunnet holdes i Gang til de paa Skæringsdagen gældende Priser, vil den ogsaa kunne fortsætte hermed. Genanskaffelsesprincippet synes ved en gennemført Hævdelse af Prisstop at være opretholdt.

Men selvom Genanskaffelsesprincippet var gældende i det Øjeblik, da Prisstoppet indførtes, maa man ikke glemme, at Prisstop netop sættes i Kraft for at dæmme op for en Prisopdrift. Udadtil og formelt kan Genanskaffelsesprincippet saaledes maaske siges at være opretholdt, men Priserne ligger faktisk paa et lavere Niveau end de vilde under frie Forhold. Dog kan man hævde, at saafremt Prisstoppet giver Udtryk for det Prisniveau, som vil slaa igennem paa længere Sigt, og iøvrigt gennemfører Princippet konsekvent, vil det sige, at Genanskaffelsesprincippet er blevet opretholdt, blot paa en mere vidtskuende Maade end Virksomheden selv vilde have kunnet gennemføre.

Mod Metoden maa dog selv i et saadant Tilfælde indvendes, at den ikke tager Hensyn til tilfældigt høje eller lave Priser i en bestemt Branche. En mere eller mindre tilfældig Skæringsdags Prisstruktur har ikke noget særligt Krav paa at blive forevigt. I en Branche kan der tilfældigvis netop da være en Stagnation, i en anden kan der være Højkonjunkturer, i det første Tilfælde ligger Priserne maaske under, i det andet Tilfælde maaske over Omkostningerne. Overhovedet vil Benyttelsen af en Stikdag fra en Periode, hvor der produceredes under helt andre produktions- og fordelingsmæssige Forudsætninger, hurtigt vise sig at være alt for rigoristisk. Da man iøvrigt ofte ikke er i Stand til at udstrække Prisstoppet til alle Omraader (især ofte ikke til Udenrigshandelen), vil Systemets Idé straks blive udhulet. Prisstoppet benyttes derfor sædvanligvis kun for at standse en Panikstemning og give et Pusterum, hvori man kan udvikle mere differentierede Prisreguleringsmetoder.

I Danmark benyttedes Prisstop saaledes generelt (undtaget var dog Kød og Flæsk) i et Par Maaneder efter den 9. April 1940 (indtil Prisloven af 30. Maj 1940 traadte i Kraft den 12. Juni s. A.). Desuden er det senere lejlighedsvis blevet benyttet paa enkelte Omraader, medens mere udførlige Reguleringer var under Forberedelse; hvor saadanne ikke kunde skabes paa Grund af vanskelige Kalkulationsforhold (f. Eks. Smaahaandværkere), er Prisstoppene, der havde en lovmæssig Gyldighedsfrist paa højst 3 Maaneder, undertiden blevet forlænget, og Reguleringen er i saadanne Tilfælde undertiden ikke naaet ud over dette forberedende Stadium.

Begrundede Priser.

Neutralisering af udefra kommende Indflydelser. Før man kan tage fat paa en begrundet indenlandsk Prisregulering, maa man først forsøge at neutralisere de Prisbevægelser, som skyldes, at Import og Eksport gaar ud over Reguleringsomraadet og dermed sædvanligvis ogsaa ligger uden for Reguleringsorganernes Kontrol.

Den prisregulerende Teknik har mange Former, og man har netop ofte under Fredsforhold med Forkærlighed anvendt Reguleringer ved Grænseovergangen for at styre det indenlandske Priseniveau.

De Midler, som man til forskellige Tider og paa forskellige Steder har bragt til Anvendelse er meget forskellige. Undertiden har man truffet Aftaler om bestemte Priser paa Import- og Eksportvarer og saaledes fastlagt de *definitive Priser* i Udenrigshandelen, til andre Tider har man ved Hjælp af *Valutakurserne* manipuleret de Priser, som Importør og Eksportør er kommet til at afregne efter. I atter andre Tilfælde har man fastsat varemæssigt differentierede *Afgifter* eller *Præmier*. Saaledes kan man paa forskellig Vis skabe et Slusesystem for Udlandets Priseniveau og Prisfluktuationer, saaledes at det indenlandske prispolitiske Maal ikke krydses ved Paavirkninger udefra.

I Danmarks Tilfælde var det netop eksterne Forhold, som i første Omgang udløste Prisstigningstendenserne. Men det var kun i meget beskedent Omfang, man alligevel greb ind heroverfor. I visse Retninger lod man tværtimod viljeløst de udefra kommende Prisimpulser forplante sig til Indlandet. Saaledes betød især Bortfaldet af det tyske Slusesystem (med tyske Eksporttilskud og Importafgifter) efter Besættelsen, at det danske Priseniveau fik en stærk Opdriftsbevægelse, som ikke besvaredes med Skabelsen af et tilsvarende Afgifts- og Præmie-system i Danmark eller med en Kroneopskrivning. Paa mindre Omraader gennemførtes dog en vis Stabilisering og Udjævning. Saaledes blev der i Marts 1941 truffet en Aftale med Tyskland om Standsning af Prisopgangen, og i Januar 1943 blev Kronen nedskrevet med 8 pCt. Ved Smør opretholdtes ved Hjælp af Statstilskud en indenlandsk Engrospris, der laa væsentligt lavere end Eksportprisen, og ved visse Eksportvarer som f. Eks. Fisk fastsattes Eksportafgifter dels for at sikre Hjemmemarkedets Forsyning til rimelige Priser, dels for at udligne de Merpriser, som kunde opnaas ved Salg til andre Lande end Tyskland.

Tilskud til Importen blev ikke anvendt — bortset maaske fra visse Udligningsmuligheder ved private Clearingaftaler. Derimod forsøgte man at udligne og udjævne forskelligt høje Priser paa de importerede Varepartier ved Puljing og skabte saaledes billigere Priser paa Hjemmemarkedet, hvor der ellers vilde være en Tendens til, at Prisen for de

dyrest indkøbte Partier trods en indenlandsk Priskontrol vilde slaa igennem.

Kostprisprincipet. Allerede naar man begynder at modificere et Prisstop med Tillæg eller Fradrag efter individuelle Forhold paa Stikdagen eller efter senere indtrufne Ændringer, staar man over for en Form for begrundede Prisreguleringer. En Videreføring af dette Princip fører til Prisregulering efter Omkostninger.

Ud fra den Betragtning, at den produktive Proces kun kan holdes i Gang, saafremt Virksomheden faar Dækning for sine Omkostninger, saaledes at Værdiernes Bestaaen opretholdes i Bedriftscellen, er det nærliggende at begrunde Priserne paa de ved en bestemt Ydelse forarsagede Omkostninger. Selvom man under normale Markedsforhold ikke faar Dækning efter Kostpris, men efter Reproduktionsomkostningerne, synes Princippet under en kortere Krigsperiode, hvorunder Produktions- og Fordelingsteknikken ikke, saa lidt som Forbruget, ændrer sig synderligt, at være det eneste mulige Udgangspunkt for en begrundet Prisregulering, naar Efterspørgselen ikke kan komme til at gøre sig gældende paa sædvanlig Maade. Imidlertid indeholder Princippet en Række Problemer.

Hvor Prissystemet virker, bliver af Markedsprisen kun godtgjort de Udgifter, som af Efterspørgselen anses for nødvendige for Opretholdelsen af Værdiernes Kredsløb i de konkurrerende Virksomheder, og Udgifterne bliver derved til Omkostninger. Naar derimod Efterspørgselen og Konkurrencen ikke kan komme til at gøre deres regulerende Indflydelse gældende, behøver afholdte Udgifter ikke at være Udtryk for en samfundsmæssig produktiv Indsats eller med andre Ord ikke at være ægte Omkostninger, ja der behøver endda ikke at bestaa en Relation mellem Indsats og Resultat. Ad anden Vej maa man bedømme Omkostningernes Nødvendighed for en bestemt Ydelse, hvis Vigtighed igen maa vurderes i Relation til visse centralt opstillede Maal.

Ved Afgørelsen af hvilke Arter af Omkostninger man skal tillade inkludert i Prisberegningerne, har Diskussionen i Danmark særlig samlet sig om Nettoavancen og de faste Omkostninger.

Nettoavancens Behandling i Prisreguleringerne er af meget kompliceret Natur. Ved første Blik synes det slet ikke at dreje sig om Omkostninger men om en eller anden Reststørrelse i den økonomiske Dynamik. I Praksis indeholder den imidlertid ofte en Række meget uensartede Priselementer. Den er snart en Differentialrente for Tilbydere, hvis Omkostninger ligger under »Grænsen«, snart en Risikogodtgørelse, snart Rente af Egenkapital, snart slet og ret Lederløn.

Det mest rationelle vilde være at opløse en saadan »Pulterkammerpost« i sine Elementer, men i Danmark har man som en Indrømmelse

til traditionelle Kalkulationsmetoder tilladt Beregningen af en Nettoavance, idet man samtidig traf Foranstaltninger til, at den holdt sig inden for snævre Grænser: Samme Størrelse i Kroner og Øre pr. om-sat Enhed som før Krigen.

Da denne Beregningsmaade er ugunstigere end for de Posters Vedkommende, som benævntes Omkostninger, maa man imidlertid gaa ud fra, at Virksomhederne af sig selv opløser »Nettoavancen«, saaledes at egentlig kun en uopløselig Reststørrelse, først og fremmest dækkende et Risikotillæg samt maaske en Differentialrente og en Monopolgevinst, bliver tilbage. Angaaende Berettigelsen af en saadan »barberet« Avance kan særlig med Hensyn til Risikogodtgørelsen anføres følgende: Prisrisikoen maa for en væsentlig Dels Vedkommende anses for at være overtaget af den Kontrol, som skal sikre Godtgørelse efter Omkostninger, idet Prisbegrænsning efter Omkostninger samtidig maa formodes at indeholde Garanti for, at Virksomhederne faar deres Omkostninger dækket. Kontrahentrisikoen (Kreditrisikoen) maa forventes at være blevet mindre med den meget store Pengerigelighed og formindsket Prisrisiko. Disse Elementer skulde saaledes nærmest berettigede en Indsnævring af Fortjenstmarginen. Paa den anden Side er Beskæftigelsesrisikoen (Inddækningsrisikoen) blevet større i mange Brancher, ligesom Driftsrisikoen ved nye Materialer o. lign. ofte langt har oversteget Førkrigniveauet, saaledes at man for disse Elementers Vedkommende nærmest maa forøge Spændvidden. Da man imidlertid ofte har haft Mulighed for at opføre aktualiserede Risikotilfælde som Omkostninger, skulde »Nettoavancen« i det store og hele sikkert kunne sættes lavere end før Krigen. Alt i alt har man sikkert ofte ikke kunnet eller villet forhindre, at Virksomhederne paa eget Initiativ har udskilt visse Omkostningsposter af »Nettoavancen«, saaledes at den under Krigen ikke indeholdt samme Elementer som i Fredstid.

De faste Omkostninger maa vel paa længere Sigt ogsaa inkluderes i Priserne, men det karakteristiske for dem er netop, at de ikke behøver at dækkes paa kortere Sigt. Virksomheder, der een Gang er oprettet, vil fortsætte Driften, saa længe de faar dækket de variable Omkostninger. Medens man ved Prisreguleringer normalt og principielt vil indrømme Virksomhederne en Godtgørelse af de faste Omkostninger, er det ogsaa tydeligt, at man ved en Regulering af dette Tillæg under Inddækningskriser maa beregne det efter en bestemt Beskæftigelsesgrad. Ved stærkt faldende Beskæftigelse vilde den fulde Beregning af de faste Omkostninger betyde stærkt stigende Stykpris, og en saadan Udvikling vil være i Modstrid med Bestræbelserne for at holde Priserne nede trods de svindende Varemængder. Desuden vil Kontrollen med saadanne

Kalkulationer være ganske uoverkommelig. Den danske Priskontrol har efter Besættelsen tilladt et Tillæg for de faste Omkostninger efter samme Sats, som man benyttede før Krigen, dog med Hensyntagen til eventuel Prisstigning paa visse Ydelser. For at undgaa Afskedigelse, gjorde man en Undtagelse for de Lønningsomkostninger, der faldt inden for denne Omkostningsgruppe (Gager), som altsaa kunde beregnes fuldt trods svindende Beskæftigelse.

For de øvrige Omkostningers Vedkommende tillod man principielt en fuld Indberegning i Priserne, forsaavidt det drejede sig om »nødvendige« Udgifter (idet man dog ved en mindre Lønregulering i 1944 bestemte, at den ikke kunde overvæltet uden særlig Tilladelse). Ved hele Kostprissystemet opstaar dernæst det Problem at kontrollere, om de afholdte Omkostninger er nødvendige for en bestemt Ydelse. De Forhold, under hvilke Reguleringerne virker, er sædvanligvis ganske anderledes end de »normale«, d. v. s. Forholdene under Konkurrence og med et fungerende Prissystem. Som en foreløbig Rettesnor kan man vel bruge Prisbegrundelse for enhver Afvigelse herfra, idet man gaar ud fra, at Virksomhederne fortsætter med at producere og fordele som før Krigen. Men i Virkeligheden kan disse Relationer først konstateres gennem en Undersøgelse og Konstatation af de mængdemæssige Ydelser, som ligger til Grund for en bestemt Prisgodtgørelse.

Hvor enkelte Virksomheder eller en samarbejdende Gruppe af Virksomheder har en dominerende Stilling ved Produktion eller Afsætning af en Vare, og iøvrigt Varen og dens Fremstilling er standardiseret, vil Kontrollen kunne gennemføres individuelt, saaledes at Reguleringsorganerne paa en Maade direkte bliver Overadministration for saadanne Virksomheder. Det direkte Samarbejde mellem Stat og Erhvervs virksomheder bliver da som et sidste Led i en Fusionsproces, der undertiden, men paa ingen Maade altid og nødvendigvis, tager Form af et Statsmonopol. Saadanne »ideale« Reguleringstilfælde har man i Danmark staaet overfor ved en temmelig lang Række Varer, der omfattes i en særlig Fortegnelse, og inden for disse Omraader har Prisforhøjelser kun været tilladt efter Anmeldelse og indhentet Godkendelse.

I de fleste Tilfælde staar Kontrolmyndighederne imidlertid ikke over for Karteller eller enkelte branchedominerende Virksomheder, men over for en Række Virksomheder, som paa mere eller mindre ensartet Basis i forskellige Branchekombinationer producerer og forhandler en bestemt Vare, som maaske endda er indkøbt til forskellige Priser. I saa Tilfælde kolliderer Omkostningsprincippet med den økonomiske Udjævningstendens, der tenderer mod at skabe samme Pris for samme Ydelse. De teoretiske Betæneligheder, man kan have mod Omkostningsprincippet

under saadanne Forhold, faar imidlertid mindre praktisk Betydning for Fordelingen i et underforsynet Marked, hvor alle Varer let finder Af-sætning. Men det maa ikke undervurderes, at Princippet, hvor ikke særlige indkomstpolitiske Maal taler for en saadan Prisdifferentiering, ved sin Tilfældighed giver Forbrugerne et unødigt Irritationsmoment. Vigtigere er det derimod, at Kontrollen med mange, uafhængigt arbej-dende Virksomheders Kalkulationer bliver næsten uoverkommelig. Der-for arbejder Reguleringsmyndighederne under saadanne Forhold nød-vendigvis mod en Simplificering og Standardisering gennem Skabel-sen af ensartede Grupper og Varer, for hvilke der kan opstilles Stan-dardpriser og Standardtillæg. Dette er Baggrunden for Opstilling af *Maksimalpriser og Maksimalavancer*.

Egentlig er alle de Prisreguleringer, som iværksættes under Mangel-situationer, Maksimalpriser, eftersom de sætter Grænser for Prisbevægelsen opad, men ikke nedad. Ved en Maksimalpris vil man imidlertid forstaa en generel Højestpris fastlagt for en Vare, uafhængig af den enkelte Virksomheds Omkostninger. Bag Prisfastsættelsen ligger en Vurdering af, hvilke Omkostninger, det vil være nødvendigt at dække for at faa Varen frem. Men ud fra den Betragtning, at det vil være umuligt at kontrollere de forskellige Virksomheders Omkostninger ved en bestemt Vare og ogsaa at beregne dem, nøjes man fra Statsmagts Side med at foretage en skønmæssig Beregning, en Slags generel Kal-kulation, af de nødvendigt paaløbende Omkostninger. Selvom alminde-lige Prisberegningsregler efter Kostprisprincippet gælder primært, og-saa hvor der er indført Maksimalpriser, vil en Maksimalpris have en almindelig Tendens til at blive en Minimalpris, om ikke af anden Grund, saa fordi Virksomhederne sædvanligvis ikke vil være i Stand til at an-give nøjagtigt de Omkostninger, som har været forbundet ved Frem-stilling eller Salg af en bestemt Vare.

En yderligere Forudsætning for en Anvendelse af Maksimalprisprin-cippet vil være, at der er Ensartethed i Prisgrundlaget helt ned til Ur-produktionen eller fra Varens Indgang i det prisregulerede Omraade, d. v. s. ved Importen.

Hvor der ikke findes en fast prismæssig Udgangsbasis, eller hvor Omkostningerne ved Fordelingen — særlig paa Grund af forskellige Transportomkostninger — er meget uensartede, maa man nøjes med Fastsættelse af Maksimalavancer. I Danmark har man maattet benytte denne Metode ved visse Importvarer, f. Eks. Tekstiler, hvor Priserne var meget uensartede, samt ved Beregninger af Godtgørelsen til For-delingsleddene for indenlandsk Brændsel, hvor Transportomkostnin-gerne gav meget uensartede Tillæg til den fastsatte Maksimalpris ab Produktionsplads.

Baade for Maksimalpriser og Maksimalavancer gælder det, at da de skal fastsættes for Grupper af Virksomheder, vil de Prisrelationer, som dækkes af Prisreguleringerne, være afgørende for, hvor mange Virksomheder, der med Fordel vil kunne deltage i Produktion og Fordeling af vedkommende Vare. Smaa Fortjenstmarginer vil tvinge en Række Virksomheder ud — særlig saafremt de andetsteds vil kunne arbejde med større Fordel. I Betragtning af at Varemængden under en Krig skrumper ind, synes det nærliggende at lægge de regulerede Priser og Avancer ret lavt.

Imidlertid taler herimod, at det ikke altid er de Virksomheder, der under normale Forhold er de mest rationelle, som ogsaa under Kriseforhold hævder sig bedst, og da man ved Krigsreguleringer maa regne med, at der ret hurtigt igen vil blive Brug for netop saadanne Virksomheder, vil man sædvanligvis lægge Avancerne saa højt, at saa godt som alle tidligere Virksomheder kan holde sig i Live ved den lavere Om sætning.

Der bestaar en Modstrid mellem den samfundsmæssige, forsyningsmæssige Interesse i flest mulige Varer, hvilket normalt fremmes gennem stigende Priser, og Ønsket om at holde Prisniveauet bundet til Omkostningerne. Denne Betænelighed maa man dog under Krigsforhold sædvanligvis se bort fra ud fra den Betragtning, at de stigende Priser paa Grund af Knaphedskrisens absolutte Karakter ikke kan forventes at skaffe flere Varer frem. Kun over for de egentlige Krigs- og Erstatningsvareproduktioner vil man kunne tænke sig at maatte give visse prismæssige Begunstigelser, hvad man ogsaa har gjort i Danmark ikke ved en Forøgelse af Nettoavancen (Risikopræmie), men ved at tillade større Afskrivninger paa saadanne usikre Produktioner.

Et reguleret Pris- og Avancesystem har imidlertid ikke blot en regional Udstrækning, sammenfattende Grupper af Virksomheder, men det maa ogsaa have en vis tidsmæssig Gyldighed, saafremt det skal være nogenlunde let at administrere. Det har saaledes en Tendens til at fryse fast paa bestemte Priser og Prisrelationer. Ved forskellige Afgifter og Tillæg kan man søge at bøde paa Mangler, efterhaanden som de aabenbarer sig, men sædvanligvis kan man i selve Systemet kun tage Hensyn til visse, normalt optrædende Prisafvigelse i Rum og Tid.

Saaledes kan der i Systemet optages Afvigelse efter Omkostninger paa forskellige Pladser ved Zoneafgrænsning — f. Eks. i Danmark efter Landsdelene eller efter By og Land — og efter forskellige Tider gennem saakaldte Aarstillæg, f. Eks. til Dækning af Lagringsomkostninger. Heller ikke ved saadanne Differentieringer kan man dog undgaa Spring og Brudlinier, saaledes at der opstaar *forsyningsmæssige Afkroge*, hvor

flere Zoner støder sammen, og *døde Perioder*, umiddelbart før et Pristillæg træder i Kraft.

Maksimalreguleringerne og Maksimalavancerne maa trods disse forskellige Former for Differentiering i det store og hele karakteriseres ved deres Usmidighed. Den Forkærlighed, hvormed Prisreguleringsmyndighederne omfatter Maksimalprisordningen, og som skyldes Reguleringernes tekniske Klarhed og Fasthed, kan derfor ikke tilfredsstille Virkelighedens Differentiering og Foranderlighed. Selvom man kunde tænke sig, at Prisrelationerne og Prisdokumentationerne i et enkelt Øjeblik var fastlagt fuldstændig rigtigt i Relation til de ønskede Reaktioner, vil de i et dynamisk Samfund allerede i næste Øjeblik være forkerte. Der indtræder i Systemet Spændinger af kvalitets-, kvantitets-, tids- og rummæssig Art. Reguleringsforskrifterne bliver et Støbejernssystem, som trods al Paapasselighed hurtigt vil vise sig ikke at kunne staa alene, og saaledes opstaar særlig ved disse generelle Prisforskrifter Nødvendigheden af at supplere Prisreguleringerne med Mængdereguleringer.

III. Mængdereguleringerne.

Prisen er en Funktion af Tilbud og Efterspørgsel. Sædvanligvis er Prisen den afhængigt variable Størrelse, idet Tilbud og Efterspørgsel først manifesterer sig. Hvor Priserne bliver reguleret, fastsættes Prisen først, og paa dette Grundlag søger Tilbud og Efterspørgsel at tilpasse sig og finde et Balancepunkt. Hvis den officielt fastsatte Pris er lavere, end den vilde være ved en fri Afbalancering af Tilbud og Efterspørgsel, vil Produktionen stagnere eller gaa tilbage samtidig med, at en Række købekraftige og købelystne Kunder ikke vil kunne inddække sig.

Over kortere Perioder kan man maaske under truende Inflation hindre Produktionstilbagegangen, fordi de faste Anlæg ikke er slidt op, ligesom man ved en Afstemning af de forskellige Priser efter hinanden til en vis Grad kan undgaa uønskede produktionsmæssige Forskydninger mellem Varegrupper. Før eller senere bliver man imidlertid nødt til at dirigere Mængderne ved direkte Indgreb saavel paa Tilbuds- som Efterspørgselssiden og paa en eller anden Maade fastlægge, hvad der er »legitim« Omsætning.

En saadan central Ledelse af Varebevægelserne bryder med Princippet om, at den enkelte frit faar Lov til at vælge mellem de forskellige Muligheder for at anvende sin Produktionsevne og Købekraft, og i Stedet for Markedets mekaniske Regulering træder en etisk Vurdering af, hvilke Varer det er mest nødvendigt at producere, og hvor stor Andel den enkelte skal have i Produktionsresultatet.

Der er mange forskellige Grader af mængdemæssige Reguleringer, og den større eller mindre Afrundethed og Afstemthed vil afhænge af, i hvilket Omfang Prisreguleringerne alene er i Stand til at dirigere Produktion og Forbrug efter de opstillede Maal. I deres fuldt udviklede Form griber Mængdereguleringerne ind baade ved Tilbud og Efterspørgsel paa alle Mellemstadier fra den første produktive Indsats til det endelige Forbrug, hvorved de afgrænser og afskærmer de forskellige Varestrømme fra Indflydelser udefra og leder Forsyningerne efter de opstillede Maal. Efter det Sted, hvor de sætter ind i den økonomiske Organisation, kan man inddele dem i Forbrugsreguleringer, Produktionsreguleringer og Afsætningsreguleringer.

Forbrugsreguleringer.

En Regulering af det endelige Forbrug griber direkte ind i den enkeltes økonomiske Frihed, og sædvanligvis kan det kun forventes, at Forbrugerne villigt underkaster sig denne Tvang under saa ekstraordinære Forhold som Krig og Efterkrigstid. Forbrugsreguleringen gennemføres da som restriktiv Foranstaltning, som Rationering, idet den enkelte Forbruger gennem et Mærke- og Kortsystem el. lign. begrænses i sine Indkøbsdispositioner ud over, hvad hans Købekraft med de herskende Priser vilde tvinge ham til. Rationeringen indeholder i Forbindelse med en Prisregulering en Sterilisering af en Del af Købekraften; men det er paa den anden Side tydeligt, at Rationeringsforskrifterne alene ikke er tilstrækkelige til at dæmme op mod en Prisstigningsbølge, idet Rationeringen som saadan i Relation til Købekraften ikke skaffer flere Varer frem. Saafremt hver Forbruger er i Besiddelse af tilstrækkelig Købekraft til Indløsning af sine tildelte Rationeringsmærker, d. v. s. saafremt Priserne er holdt meget lavt, kan man ved at føre Rationeringen til Bunds skabe et sluttet mængdemæssigt Fordelings-system. Detailprisernes Betydning i dette System begrænser sig til at være formelle Afregningstal mellem Forbrugerne og Virksomhederne. Derimod har de som Regulator af Produktion og Forbrug kun latent Gyldighed, d. v. s. deres regulerende Indflydelse træder først i Virksomhed, naar enten Købekraften definitivt begrænses, Maksimalpriserne sættes i Vejret eller Rationeltildelingen gennem en Tilbudsstigning forøges.

En saa vidtgaende Rationering maa dog betragtes som uoverkommelig, saafremt da ikke Tilbudet er saa begrænset i Mængde og Udvalg, at Forbrugerne nærmer sig Eksistensminimum. Dog betyder Rationering paa eet Forbrugsomraade — især naar den er forbundet med Særpriser — at man ogsaa maa rationere paa andre, for at Ratione-

ringsplanerne inden for det begrænsede Omraade ikke bringes i Fare enten ved Undertilbud eller ved Forbrugsforskydninger.

Fordelen ved Forbrugsrationeringen ligger i, at det bliver muligt nøje at forudberegne Forbrugets Størrelse og Art, men denne Fordel maa betales med Faren for Uelasticitet og Skematisering ved Tildelingerne. Fra Tilbudssiden maa Fordelingscentralen ved Udstedelsen af Mærkerne overtage Ansvaret for, at der er Varer til Mærkerne, d. v. s. sørge for at Forsyningerne er sikrede til alle Mærkeindehaverne en Rationeringsperiode frem i Tiden. Rationeringen bliver normalt gennemført efter Princippet: Lige Ration for alle. Men en vis Differentiering er dog mulig. Efter særligt Arbejde (Sæbe, Rugbrød, Arbejdstøj), Alder (særlige Regler for Børn ved Kaffe, Brød), Køn (Damestrømper, Herresokker), Bosted (forskelligt Brændsel paa Landet og i Byerne) o. lign. kan man til en vis Grad tilpasse Tildelingerne efter individuelle Behov. Paa samme Maade kan man ved at tillade Bytning af Mærker Forbrugerne imellem — uden Anvendelse af Penge, da Prisregulerings-systemet derved kan undermineres — give Forbruget en vis individuel Elasticitet. Endelig kan man under mere usikre Forsyningsforhold foretage en Mærketildeling in blanco og først give Mærkerne Paalydende og sætte dem i Kraft, efterhaanden som Leveringsmulighederne afklares. Men alle Differentieringsbestrebelse ændrer dog ikke ved det Faktum, at en Forbrugsrationering er overordentlig uelastisk.

For Danmarks Vedkommende var det iøvrigt under Besættelsen karakteristisk, at Forbrugsrationeringen sammenlignet med andre Landes var forholdsvis lidt omfangsrig. I Begyndelsen af Krigen skyldtes det sikkert Haabet om, at man skulde kunne klare Forsyningsproblemet uden særlige Mængdeindgreb, efter Besættelsen vanskeliggjordes Rationeringen paa Grund af uregelmæssige og indskrænkede Forsyninger fra Udlandet.

I Stedet for en egentlig central Forbrugsrationering nøjedes man i Danmark ofte med kun at føre Kontrollen ned til det sidste Handelsled, Detaillisten, og overlade det til ham at foretage Fordelingen af de tildelte Varer blandt sine Kunder. Man kunde kalde denne Form for decentraliseret Forbrugsrationering. Undertiden fik Forbrugerne fra den statslige Fordelingscentral et Kort til Afstempling ved Køb (Sko, Kød), men i de fleste Tilfælde foretog Detailhandlerne selvstændigt Fordelingen, undertiden efter bestemte Forskrifter (f. Eks. Kundekartotek ved Tobakskøb), til andre Tider efter bedste Skøn. Saaledes opstod Begrebet »fast Kunde«.

Fordelen ved en saadan decentraliseret Ordning er især, at den Handlende, som fører en Gruppe forskellige Varer, kan skifte rundt paa den

enkelte Kundes »Diæt« alt efter Forsyningsituationen og tage Hensyn til Familiebegivenheder o. lign. Med andre Ord, Metoden er mere smidig, men samtidig belastet med et personligt Skøn, som kan give Forbrugerne Anledning til at pleje en Følelse af Utilfredshed. Selv naar man helt ser bort fra, at den Handlende skulde kunne lade personlige Sympatier og Antipatier spille ind ved Tildelingen til en enkelt Kunde, betyder Ordningen for det første, at man ikke kan gardere sig imod, at en Forbruger bliver »fast Kunde« i flere Forretninger, for det andet, at det bliver vanskeligere at tage Hensyn til Forskydninger i Befolkningens geografiske Fordeling, Alderssammensætning o. lign. Man maa i det store og hele standse Kontrollen ved Tildelingerne til de enkelte Virksomheder, og man kan ikke — som ved centraliseret Rationering — lade de afleverede Mærker danne Grundlag for nye Tildelinger hele Fordelingskanalen igennem. Endelig kan man, hvor saadanne Forskydninger ikke indtræder, ikke let sikre en ligelig Ration fra Forretning til Forretning ved decentraliseret Rationering. Visse Handlende fører maaske den Politik at søge at forsyne saa mange Kunder som muligt, men med forholdsvis smaa Rationer, medens andre maaske holder sig til en mindre Kundekreds, som de saa til Gengæld forsyner rigeligt.

Selvom man undertiden forsøger at gøre den decentraliserede Ordning smidigere, f. Eks. ved specielle Tildelinger til særlige »Strøgekunder« (Tobak) og ved Mulighed for Anke over Tildelingen, maa den decentraliserede Rationering anses for at være mere urationel end den centraliserede. Den medfører Tidsspilde for Forbrugerne, som ved Jagen efter Varerne, Staaen i Kø og indsmigrende Overtalelseskunster søger at sikre sig saa store Rationer som muligt. Det er en Tilstand, som kun kan være taalelig, naar Forbrugere ikke kan finde produktiv Anvendelse for den Tid, som derved spildes. Der er da ogsaa straks efter Befrielsen fremkommet Forslag om en videregaaende Mærkerationering.

Produktionsreguleringer.

Forudsætningen for at der overhovedet kan indsættes en Forbrugsregulering er naturligvis, at der produceres eller forefindes Varer, som kan fordeles.

Reguleringerne kan saaledes paa Tilbudssiden sætte ind enten ved Produktionen eller Afsætningen. Da det ene Erhverv optræder som Leverandør til det andet, og Varerne undertiden passerer hele Kæder af Virksomheder, før de naar deres endelige Bestemmelse, kompliceres

dette Omraade. Hvad der er Tilbud for en Virksomhed, er Efterspørgsel for en anden. Naar man derfor undersøger Reguleringerne efter de to Hovedomraader, maa man tage i Betragtning, at man inden for hvert Omraade har Reguleringer saavel paa Indkøbssiden som paa Salgsiden, d. v. s. Regulering saavel af Tilbud som af erhvervsmæssigt Forbrug.

Ved Produktionsreguleringerne gælder det altsaa om at fremskaffe nye Varer, som kan anvendes til Udstedelse af Forbrugstilladelser, og om at foretage en Udvælgelse blandt de tilstedeværende Produktions- og Afsætningsmuligheder efter Forbrugsreguleringernes Maal. Gennem en Afstemning af Priserne i Relation til hinanden kan man naturligvis øve en væsentlig Indflydelse paa, om Produktionen af bestemte Varer skal hæmmes eller udvikles sammenlignet med andre Varer, men hvor Prissystemet som Helhed ikke virker, vil denne Regulering ikke strække til. Særlig de smaa Prissvingninger, som skulde foretage Fintilpasningen af Tilbud til Forbrugsplanen, vil ikke kunne foretages gennem den stive Prisregulering, og da det netop i en Mangelsituation gælder om at sikre Tilførslerne med mindst mulig Fejldisponering i Relation til Mængde, Kvalitet, Sted og Tid, maa man gribe til direkte kvantitative Reguleringer. Paa den anden Side kan man netop, hvor man har udbygget en kvantitativ Regulering af Tilbudet, i ikke ubetydelig Udstrækning se bort fra de prismæssige Impulser og kan, f. Eks. ved Produktion af livsnødvendige Varer trods en forholdsvis lille Fortjenstmargen alligevel forhindre Forskydninger bort fra en saadan Produktion.

Produktionsreguleringerne kan være positive eller negative, d. v. s. indeholdende enten Produktionsanvisninger for vigtige Varer eller Produktionsforbud henholdsvis Produktionsbegrænsning for uvigtige Varer. Sidstnævnte Form er lettest at gennemføre og griber mindst ind i den enkelte Virksomheds Frihed, men den giver paa den anden Side heller ikke nogen Garanti for, at et bestemt Produktionsmaal opnaas. Metoden har været meget anvendt, da det er den Maade, som Lovforskrifter normalt affattes paa. (F. Eks. har man Forbud mod Fremstilling af lange Selskabskjoler, Badetøj o. a.).

Produktionsanvisningerne kan desuden være direkte eller indirekte i deres Formulering. De direkte Paabud giver Regler for, hvilke Færdigvarer, der skal forlade Produktionsvirksomhederne, uden iøvrigt at gribe ind i, hvorledes Varen fremkommer ved Raastofforbrug og Forarbejdningmetoder, selvom der naturligvis maa tages et vist Hensyn til Virksomhedernes tekniske Apparatur o. lign. ved en saadan Regulering. De anvendes dels i de Tilfælde, hvor en bestemt Produktionsordre i sig selv ogsaa indeholder Forbruget af bestemte Raastoffer,

mest af Urproduktion, dels hvor Sammenhængen mellem produceret Færdigvare og Anvendelse af Raastof ikke nøjagtigt kan beregnes, f. Eks. Generatorbrænde og Hugst af Træer. De indirekte Produktionsreguleringer sætter derimod ind ved Produktionsindsatsen, og paa Grundlag af et bestemt Raastofforbrug maa man derefter slutte sig til Produktionsresultatets Størrelse og Art. Grunden til, at man anvender denne Form, er især, at Produktionsprocessen som saadan er beheftet med en stor Risiko. Saaledes benyttes den indirekte Reguleringsform ofte i Landbruget, hvor Producenterne paa Grund af udefra kommende Indflydelser (Vejrforhold o. lign.) uden egen Skyld vilde kunne komme til at overtræde eventuelle, direkte fastlagte Produktionsforskrifter; her nøjes man derfor f. Eks. med Fastlæggelse af beplantet eller tilsaat Areal, Husdyrbestand etc. og tager Resultatet, som det nu en Gang falder ud. Omvendt kan man ogsaa anvende den indirekte Produktionsregulering, naar Produktionsapparatet er meget specielt, saaledes at det kun kan anvendes til Produktion af en bestemt Vare — ved Forbud mod visse Anvendelser af et Raastof kan Anvendeligheden eventuelt med Kunst indsnævres. Saaledes kan man f. Eks. begrænse Ølproduktionen gennem Tildelingerne af Byg.

Produktionsanvisningerne kan desuden være mere eller mindre præcist fastlagt med Hensyn til Mængde og Kvalitet. Ved indirekte Produktionsanvisninger vil det sædvanligvis være saaledes, at Virksomhederne teknisk set har Mulighed for forskellig Udnyttelse af de tildelte Raastoffer, og der vil da, foruden de nævnte Farer ved Forskydninger til uønskede Sektorer, ogsaa kunne udvises større eller mindre Ødselhed ved Anvendelse af Raastoffet. Hvor det derfor drejer sig om at skaffe saa meget som muligt af et bestemt Produkt frem af et sparsomt Raastof, vil man ikke nøjes med den indirekte Produktionsanvisning, men fastlægge *Relationen* mellem produceret Mængde og forbrugt Raastof. Undertiden gælder Reguleringen kun visse af de anvendte Raastoffer, som er særligt sparsomme, f. Eks. Anvendelsen af visse Metaller i Maskindele.

Det sidste og endelige Skridt gøres, naar der yderligere fastlægges Regler for selve Fremstillingsmaaden og for Anvendelsen af Kraft, Lys, Arbejdstimer, Maskintimer o. lign. til Fremstilling af en Vare. Paa den Maade kommer Reguleringen til at omfatte alle *tekniske Relationer* mellem Mængdeindsats og Produkt-Resultat. I Virkeligheden staar man i saa Tilfælde overfor et officielt fastsat mængdemæssigt Limitsystem med Maksimum for Indsats og Minimum for Resultat.

I Forbindelse med Standardpriser for de Produktionsmidler, som medgaar ved Fremstillingen, skabes derved en centraliseret Kontrol gennem det driftsøkonomiske Limitsystem, som Virksomhederne med An-

vendelse af interne, standardiserede Afregningspriser har indført for at maale de enkelte Afdelingers Effektivitet uafhængig af udefra kommende Prispaaavirkninger.

Forudsætningen for saadanne fuldstændige Reguleringer er dog, at saavel Raastoffet som Fremstillingsmaaden er standardiseret. Hvor man som i Danmark under Krigen stadig efter Forsyningsmulighederne har maattet ændre Tildelingerne absolut og i deres indbyrdes Relationer, og hvor Virksomhederne har maatte eksperimentere med hidtil uprøvede Meloder og Erstatningsstoffer, maa saadanne detaillerede Former for Produktionsreguleringer holde sig til ret faa Varer.

Hvor der i Forvejen er store Virksomheder med standardiseret Produktion, er de tekniske Forudsætninger for en fuldstændig Limitkontrol bedst til Stede, men Reguleringsforskrifterne har undertiden brudt med det konservative Princip og paa nye Omraader skabt Standardvarer paa Basis af positive Produktionsforskrifter — Recepter — for en Række Varer (Folkeleverpostej, Maksimaltøj etc.), selvom disse Varer bliver fremstillet af mange af hinanden uafhængige Virksomheder.

Dermed fastlægges og baandlægges faktisk alle Dispositioner. Man bryder med Virksomhedernes Bestræbelser for at skabe differentierede Varer, som kan gøres til Genstand for særlige, salgsfremmende Indsatser (Reklame).

En gennemgribende Regulering efter saadanne Linier vil yderligere dog kun være mulig under ret stationære Forhold. Hvor man ikke kan garantere en regelmæssig og ensartet Leverance af bestemte Raastoffer, bliver der ikke Mulighed for at opstille Standardydelsesforskrifter. Derved mister Reguleringsmyndigheden sit bedste mængdemæssige Midde til i Produktionen at gennemtvinge den stigende Rationalitet, som ellers fremkaldes af Konkurrencen.

En Produktionsregulering involverer i sig ogsaa en *Investeringsregulering*. Dels betyder en Virksomheds Fremstilling af Produktionsmidler for andre Virksomheder en forøget eller formindsket Produktionskapacitet, dels betyder Virksomhedens eget Indsats- og Ydelseskema ogsaa større eller mindre Krav til Anlæggenes Holdbarhed og Fornyelse. Ved Siden deraf fastsættes undertiden en særlig Investeringskontrol, som faktisk indebærer, at Virksomhedernes hele fremtidige Eksistens kommer til at afhænge af den ledende Centralmyndighed.

Afsætningsreguleringer.

Historisk set har Mængdereguleringerne først sat ind i Afsætningen, idet Staten i Tider med større Afsætningsvanskeligheder har fundet det nødvendigt at være behjælpelig med at holde en Del af Produktionen

borte fra Markedet en Tid, indtil Konjunkturerne bedredes, og der opnaedes en gunstigere Relation mellem Produktion og Forbrug.

Under Krigsforhold bestaar en Afsætningsregulerings Opgave ikke i at holde producerede Varer borte fra Markedet, men i at lede oplagrede Varer ud til Forbruget. Krigens konjunkturmæssige Afsætningsreguleringer maa derfor sædvanligvis bygge paa Beredskabslagre, som er skabt før Krigsudbruddet. Ikke engang de mindre aarlige Produktionsafvigelse, som opstaar i Landbruget paa Grund af Svingninger i Vejrforholdene, bliver sædvanligvis under længere Krige udlignet gennem Stødpudelagre, men Forbruget maa tilpasse sig efter hvert Aars Høst.

Bortset fra Strækning af Lagrene af Førkrigsvarer har Udbudsreguleringerne under Krigen derfor været meget beskedne i deres Maal og kun skullet korrigere mindre Inkongruenser mellem Produktion og Forbrug, hvor Prisreguleringerne ikke var tilstrækkelige.

Man søgte saaledes gennem Afsætningsreguleringerne at afhjælpe uønskede Virkninger af skematiske Prisfastsættelser og Aarstidstillæg ved at fastlægge Tilbudskvotaer for kortere Perioder for bedre Fordeling af en Høst ud over Aaret eller for at skabe en mere jævn Beskæftigelse i visse Industrier, f. Eks. i Tekstilbranchen.

Som det fremgik af Gennemgangen af Prisreguleringerne, kunde heller ikke Distribueringen paa bestemte Omraader trods Aftrapning af Priserne altid sikres alene ved Hjælp af Prisreguleringer. En direkte Ledelse af Varemængderne ud til de forskellige Omraader sker sædvanligvis til de enkelte handlende Virksomheder, og saaledes at Virksomhederne enten efter en central Ledelses eller efter Leverandørens Skøn faar en bestemt Tildeling.

Hvor der er flere Led i Afsætningskæden, vil det ikke være tilstrækkeligt i en Mangelsituation kun at regulere det sidste og første Led, men man maa foretage en saakaldt »Kanaliserings«, hvorved de enkelte Led autoriseres som »normale« Fordelingsled.

En fuldstændig Kanalisering forudsætter ikke blot Autorisering af de enkelte Virksomheder til at handle med bestemte Varer, men en Dirigering af Varerne gennem de forskellige Led efter en skematisk udarbejdet Plan over den »normale« Handelsvej. Saa vidt er man ikke gaaet i Danmark. Man har ved Forbud mod »Kædehandel« og Kontrol med Pristillæggene (Maksimalavancerne) paa den samlede Vej modvirket unormalt mange Handelsled, og man har gennem en passende Modifikation af Priserne efter Arter af Aftagere søgt at hindre, at Virksomhederne skulde opnaa Fordele ved Overspringelse af Handelsled. Men man har ikke direkte foreskrevet bestemte Handelsveje, og man har ofte overladt det til Virksomhederne efter eget Initiativ og

Skøn at fordele deres Produktion mellem deres Kunder. Man har heller ikke gennemført Tvangssalg, selvom man dog i en Række Brancher faktisk har skabt næsten samme Forhold, idet de Handlende kun har kunnet faa nye Tildelinger, efter at hidtidige Lagre ved Videresalg er naaet under et vist Minimum (Tobak).

Fordelingen til Virksomhederne maa, hvor der ikke findes Konkurrence, ske efter en samlet Plan paa Grundlag af et eller andet Basisaar. Paa den Maade bliver det, saafremt Befolkningens S sammensætning eller Fordeling ikke har ændret sig, muligt at forsyne alle Omraader ligeligt. Men paa den anden Side er det ogsaa klart, at man, jo længere man fjerner sig fra Basisperioden, faar stadigt større Vanskeligheder med at naa dette Maal, saafremt man ikke kombinerer Afsetningsreguleringen med en Forbrugsrationering.

I Forbindelse med Afsetningen vil imidlertid ikke blot den tidsmæssige og rumlige Fordeling kunne kræve Mængdereguleringer, der maa eventuelt ogsaa sættes Regler for Salgsbetingelser som Kredit og Udbringning, Regler for Butikkernes Aabningstider, Regler for Service, Pligt til at føre Kundekartoteker, til at holde Regnskab med Rationeringsmærker eller til at føre særligt Regnskab med de tildelte Varers Indkøbs- og Salgspriser. Eller man maa paalægge Virksomhederne negative Forpligtelser, saasom Forbud mod at opfordre til Køb, mod store Vinduesudstillinger, mod Reklame angaaende Prisstigning, Forbud mod Automatsalg o. lign. En Opgave, som Handelen paa visse Trin skylder en stor Del af sin Eksistens, Manipuleringen, bliver ofte centraliseret, idet det ellers ikke vil være muligt at holde Kontrol med Prisbestemmelsernes Overholdelse. Saaledes søger man at hindre, at Virksomhederne ved at formindske den mængdemæssige Indsats skaber fiktive Omkostningsbesparelser og derved udhuler Prisreguleringerne, der er baseret paa, at der til uforandret Ydelse i Værdi svarer uforandrede Mængder.

En nøje Fastlæggelse af Mængdeydelsen og derpaa følgende prismæssig Beregning ved Hjælp af Standardpriser er i Handelen om muligt endnu vanskeligere at foretage end i Produktionen, fordi sædvanligvis kun en ringe Del af Virksomhedernes Ydelser vil kunne henføres til bestemte Varer. Der har ogsaa fra Myndighedernes Side kun været Tilløb til en systematisk Beregning af, hvorledes Virksomhedernes mængdemæssige Ydelser under Krigen stod i Forhold til Førkrigstidens. I det store og hele har man under Krigen regnet med, at de Besparelser, som er opstaaet ved lettere Salgsmuligheder, færre Varer, mindre Lager o. s. v., er blevet opvejet af vanskeligere Indkøbsforhold, længere Trøstetaler til Kunderne, nyt Arbejde i Forbindelse med Reguleringerne o. lign.

Da man som Hovedprincip i Danmark har søgt at holde alle Virksomheder i Live, har de Besparelser, som skulde kunne opstaa ved at tilpasse Kapaciteten til Omsætningen og Funktionerne, ikke kunnet gennemtvinges. Kun inden for eet større Omraade har man skabt en større organisatorisk Koncentration, nemlig i Udenrigshandelen.

Ved *Importen* er dette sket gennem forskellige Fællesindkøbsordninger, Importcentraler o. lign. Varerne er derefter blevet fordelt paa de tidligere Importører efter den sædvanlige Kvotametode. Saaledes er der i Virkeligheden blevet skabt et ekstra Handelsled over de allerede eksisterende Virksomheder, men Organisationen har paa Grund af de store Vanskeligheder ved Importen sikkert haft Brug for saadanne »Specialimportører«, der har skabt en stærkere Forhandlingsbasis over for Ulandet og bedre Fragtbetingelser. Desuden har Centraliseringen været nødvendig af Hensyn til den omtalte Puljning af Importpriserne.

Inden for *Eksporten* var det derimod ikke muligt at gennemføre Fællessalg undtagen i de ret faa Tilfælde, hvor der har været en Kombination af Eksport og Import ved de saakaldte private Kompensationsforretninger. Alligevel har der været en vis ikke tydeligt fremgaaende Koncentration derigennem, at Erhvervsorganisationerne i Forbindelse med Ministerierne har sørget for Tilpasningen af Eksportmængderne efter Importmulighederne paa visse Lande. Saaledes har disse Centralrepræsentationer i stor Udstrækning haft Indseende med, hvilke Mængder der eksporteredes, undersøgt de udenlandske Markeder og banet Vejen for Forretningernes Gennemførelse i en Udstrækning, som ikke er forekommet under normale Forsyningsforhold.

I Udenrigshandelen har saaledes de tidligere — og stadig som autoriserede Virksomheder bestaaende — Import- og Eksportfirmaer mistet et vigtigt Funktionsomraade, samtidig med at Organisationer af officielt eller halvofficielt Præg har oplevet en stærk Udvidelse, dels ved at overtage visse af de hidtidige Virksomheders Funktioner, dels ved at faa anvist Opgaver, som er opstaaet ved Krigsforholdene.

IV. *Afsluttende Betragtninger.*

Under Krigen har man haft et Produktions- og Fordelingssystem, hvori Priserne kun i begrænset Omfang har kunnet udøve deres dirigerende Indflydelse.

Prisernes Betydning har i dette System nærmest været at sammenligne med de interne Afregningssatser, som Virksomhederne bruger til Maaling af de enkelte Afdelingers Ydelser uden Hensyn til de eksterne Markedspriser. I Stedet for det automatisk virkende Prissystem som Organisationscentrum for Opgave- og Udbyttefordeling har man sat

et normativt Princip, hvis Indhold dækker en Forestilling om Ret og Rimelighed ved Fordeling af Krigstidens Byrder, men som paa længere Sigt maa tænkes at skulle vurderes i Relation til den fuldkomne Konkurrences Produktions- og Fordelingsideal. Som tekniske Hjælpemidler i denne Organisation har man indsat Markedsreguleringerne.

En Bedømmelse af Markedsreguleringernes Betydning i Krigstidens Økonomi maa for selve Krigsperioden ske ud fra de opstillede Maal: Skabelsen af en Fordeling, der har været tilfredsstillende for Forbrugernes Opfattelse af social Retfærdighed, og Opretholdelsen af en Produktion, der i Virksomhederne har virkeliggjort den størst mulige Rationalitet trods Mangelen paa en markedsmæssig Konkurrence. Paa længere Sigt maa Reguleringssystemet vurderes ud fra den Lethed og Hurtighed, hvormed et effektivt Prissystem virkende under frie Konkurrenceforhold igen kan sættes i Kraft.

Angaaende den sociale Tilfredshed med Krigstidens Fordeling er det sikkert for tidligt endnu at fælde nogen Dom, da den offentlige Meningstilkendegivelse og Forbrugernes Reaktionsmuligheder under Besættelsen har været underkastet stærke Begrænsninger. Reguleringernes Virkninger paa Tilbudssiden er derimod for en stor Dels Vedkommende ganske tydelige.

For at Reguleringerne skal have Held til at erstatte Konkurrencen Virksomhederne imellem, maa de være udformet saaledes, at der hersker en nøje Overensstemmelse mellem Virksomhedernes Indsats og den Godtgørelse, som Reguleringsadministrationen indrømmer dem. En Maa-ling af Virksomhedernes Ydelser forudsætter med den tungtarbejdende og fjerne Centraladministration som Kontrolorgan, at Ydelserne er standardiseret, saaledes at de kan behandles generelt og skematisk. Hvor man har fastlagt bestemte Prisgodtgørelser uden at have den Kontrol med Ydelserne, som en Standardisering indebærer Mulighed for, kan man ikke gardere sig mod, at Virksomhederne omgaar Prisreguleringerne gennem mindre Realydelser end forudsat.

Et Blik paa den Virkelighed, hvori Reguleringerne er blevet indsat, viser tydeligt, at denne produktions- og varemæssige Forudsætning for centraliseret Regulering mangler paa store Omraader af det økonomiske Liv. Varerne er differentierede enten paa Grund af Produktionsbetingelser eller Efterspørgselsforhold, og Produktionsmetoderne er uensartede alt efter teknisk Erfaringsomraade og Varekombination. Desuden foregaar Fremstilling og Salg ofte i smaa Virksomheder — en institutionel Form, som det danske Samfund før Krigen betragtede det som en Fordel at søge opretholdt.

Under Krigen er dertil yderligere kommet en Række eksterne pris-mæssige Impulser (ved Import- og Eksportvarer), som af politiske

Aarsager ikke blev neutraliseret, og endelig medførte Krigens Afspærringer uafsladelige Ændringer i Varekvaliteter og Produktionsmetoder. Bortset fra de Tilfælde, hvor der i Forvejen var Monopoler eller branchedominerende Virksomheder, var Reguleringsinstitutionen, saafremt den alene havde skullet støtte sig paa Reguleringerne, derfor dømt til at mislykkes. Samfundet var ikke »modent« til at blive reguleret centralt — hvis man tør bruge dette Udtryk uden Bagtanke af Ønskelighed eller Nødvendighed.

Dertil kommer yderligere, at Reguleringerne er indsat i et Samfund, der stadigt principielt er opbygget paa den private Ejendomsret til Produktionsmidlerne. Reguleringerne har vel skabt Indgreb i den enkeltes Dispositionsfrihed, og paa en Maade overtaget en Del af de Administrationsopgaver, som tidligere hørte til Virksomhedernes Funktioner, men ved den principielle Opretholdelse af Erhvervslivets private Karakter har den centrale Administration maattet blive fjern og skematisk.

Mest tydeligt har Virksomhedernes Selvstændighedsforhold vist sig ved Afgørelsen af det nødvendige Antal Bedrifter. Man havde under Krigen kunnet klare sig med mindre Kapacitet, fordi der baade var færre og mere udifferentierede Varer. Selv med en Fredsproduktion for Øje havde der sikkert kunnet været gennemført en vis Koncentration. Reguleringsadministrationen opretholdt imidlertid det konservative Princip og forøgede dermed Antallet og Betydningen af privilegerede Grupper. Jo længere bort man kom fra de benyttede Basisperioder, desto farligere maatte denne Fastfrysning af Erhvervslivet forekomme.

Under Krigsøkonomien er Konkurrencekampen mellem Virksomhederne blevet erstattet af en Kamp mellem Virksomhederne og Statsmagten. Dette Modsætningsforhold har en ganske anden Karakter end Markedets Konkurrence, det er blevet en Kamp mellem Magtgrupper, hvor Staten, i hvert Tilfælde principielt, maa have Overtaget. Hvor Markedets blinde Automatik belønnede eller straffede med Fortjeneste eller Tab i Relation til Konkurrenceevnen hos den enkelte og uden at berøre den enkeltes Ære, arbejder det statslige Reguleringsystem med vanærende Straffeforanstaltninger for dem, som ikke retter sig efter Forskrifterne; men det maa paa den anden Side ogsaa tænkes at give de lydige og dydige Virksomheder en sikker Eksistens. Medens de enkelte Virksomheder under Konkurrenceforhold har Følelsen af at staa ganske frit og kun at skulle staa sig selv til Regnskab for Dispositionerne, arbejder de under Reguleringerne med »Glaslommer«. Men medens en Driftsherre under frie Forhold ikke har nogen anden

end sig selv at bebrejde for sine økonomiske Uheld, faar hans Utilfredshed nu en bestemt Genstand: Reguleringsadministrationen.

Naar Reguleringerne i Danmark i det store og hele alligevel har kunnet opnaa deres Maal, skyldes det saaledes ikke alene Regulerings-systemet som saadant, men for det første en almindelig Tillid til Landets Politik som Helhed, for det andet Frygten for større Reguleringsindgreb, saafremt de hidtidige viste sig utilstrækkelige, samt endelig Forventningen om, at friere Konkurrenceforhold snart vilde indtræde, og at det i saa Tilfælde vilde hævne sig at have udnyttet Reguleringer-nes Ufuldkommenheder.

Den endelige Bedømmelse af Reguleringerne kan imidlertid først foretages, naar det har vist sig, men hvilken Lethed eller Vanskelighed Samfundet igen glider ind i en normal Prisøkonomi. Kun den første Del af Reguleringsperioden er indtil nu tilbagelagt, nemlig selve Krigsperioden med Forbrugsnedskruningen. Tilbage staar en Efterkrigstid med Forbrugsopgang, Genoprettelse af Levestandarden og en endelig Fjernelse af Inflationselementerne. Under denne Periode, som netop er begyndt, vil Reguleringsteknikken blive hjulpet af en almindelig Opblussen af Konkurrencelysten mellem Virksomhederne og deres Kamp for ved øget Rationalisering at indhente Krigens Handicap, endvidere af Muligheden for at faa regelmæssige Forsyninger i ensartede Kvaliteter. Paa den anden Side vil Varesortimentets voksende Righoldighed vanskeliggøre en centraliseret Økonomi, ligesom man maa regne med, at Reguleringerne vil opleve en stærkt stigende Upopularitet hos Forbrugerne med dertil hørende Vanskeligheder ved at straffe Overtrædelser. Jo mere Forsyningerne nærmer sig normal Højde, desto vanskeligere vil det ogsaa blive at dirigere Samfundet med skematiske Priser af den Art, man har haft under Krigen.

Efter sidste Verdenskrig faldt Ophævelsen af Krigstidens Reguleringer rundt omkring i Verden sammen med en stor Verdenskrise. Dette Sammentræf, der skyldtes, at Reguleringerne blev sluppet uden Blik for Overgangstidens Vanskeligheder, blev i vide Kredse fortolket som en Anklage mod den frie Konkurrence og som et Forsvar for Reguleringsøkonomien; Reguleringsperioden blev opfattet som en tryk og god økonomisk Tid, det frie Marked som en Krisetilstand. For det frie Erhvervs Fremtid vil det blive af væsentlig Betydning, at den frie Konkurrence denne Gang ikke slippes løs, før Reguleringerne er bragt ind i et latent Stadium.